

prof. dr. sc. Ivan Pederin
Redovni profesor u mirovini
Zadar

UDK 94(497.5)“16/19”
35.071.51(436:497.5)

Mađarsko pitanje, Dvor i Hrvati

Ovaj prilog opisuje položaj Hrvata i Hrvatske u okvirima «Austrije». Da bi se taj položaj definirao istražuje se karakter vlasti. Vlast je zapravo bio car, jer samo car imao je pun suverenitet, a vladao je s vojskom koja je srasla s upravom i tajnim službama. U tome se sastoji habsburški militarizam i apsolutizam. Vojska je pak bila hrvatska, a u toj vojsci prevladali su poslije Napoleonskih ratova hrvatski generali koji su bili vrlo utjecajni na Dvoru. U kasnijem konstitucionalizmu car je ostao nositelj suvereniteta, ne Sabor ni mađarski parlament. Car i generali nisu bili dužni polagati Saboru i parlamentu račune. To je značilo da je Sabor rješavao tek sitna pitanja, a slično i Mađarski parlament. Khuen je predsjedavao Saboru i bio je odgovoran mađarskom ministru predsjedniku, ali se mogao baviti samo sitnim pitanjima jer je bio civil, a i nadležnost Sabora i parlamenta bila je ograničena. Vanjsku politiku Dvora nadahnuo je Jelačić. To je bila ekspanzija na jugoistok kojoj je bilo sukladno Strossmayerovo jugoslovenstvo. Tu ekspanziju vodili su hrvatski generali kao guverneri, odnosno namjesnici Kraljevine Dalmacije. To znači da je vanjskopolitičko težište Carevine bar u drugoj polovici XIX. st. bila Dalmacija, dok je znanstveno i gospodarsko težište bila Češka s Moravskom. Hrvati su bili osobito utjecajni u vojsci, a to će reći i u vanjskoj politici i u tajnim službama. Dvor je Nagodbom rekonstruirao Krunu sv. Stjepana, ali su se Mađari iscrpljivali u tričavim polemikama s Hrvatskom, a u Carevini je nekako stalno dominirala austroslavistička orijentacija koja je nastala 1848.

Poslije Mohača i opsada Beča, Mađarska i Hrvatska bile su svedene na *reliquiae reliquiarum olim inclyti Regni*, a interesi Habsburgovaca ležali su na Zapadu, u Španjolskoj, Njemačkoj, Meksiku i sl. Godine 1683. Osmanli su opsjedali Beč, pretrpjeli su poraz, a onda je 1686. carska vojska oslobodila Budim pa je počela rekonstrukcija Krune sv. Stjepana. Krajem XVIII. st. postavilo se i pitanje što je Hrvatska u toj kruni. Mađari su rekli da je ona *pars adnexa Sacrae Corone*, a mi smo odvratili da smo *regnum socium* i pozvali se na *Pacta conventa* koja je bila izgubljena i zaboravljena u stoljećima feudalne anarhije što je prethodila Mohaču. Dubrovački Senat je poslao Sebastijana Menze (Mentium) u ožujku 1557. u Beč da podsjeti cara da je on mađarski kralj i time i gospodar Dubrovnika. Nije spomenuo da bi bio i hrvatski kralj. Mletački knezovi dalmatinskih gradova izvješćivali su potkraj XVI. st. Veliko Vijeće da su dalmatinski vlastelini odani mađarskom kralju kojeg smatraju svojim gospodarom. Hrvatsko-ugarski kralj se ne spominje, ali se hrvatski vojnici u mletačkoj službi nisu htjeli boriti protiv uskoka što znači da je osjećaj etničke srodnosti bio živ sve ako je ugasla uspomena na *Pacta conventa*.¹ Dubrovnik u tom pogledu nije činio iznimke. Kad je c. k. general-bojnik Mate Rukavina barun Bojnogradski zauzeo Dalmaciju, on je u Šibeniku dočekan s mađarskom zastavom, a u ispravama se ponekad čita da dolazi u ime mađarskog kralja, pa opet u ime mađarskog i hrvatskog kralja. U kući obitelji Kelečić na Orebiću čuva se plemićka diploma te obitelji iz XVI. st. koju je izdao *Nos Ferdinandus, per dei gratiam imperator Romanus semper augustus rex Bohemiae, Hungariae, Croatiae et Dalmatiae*. U ovakvim kolebanjima razvila se polemika između Mađara i Hrvata. Tu nije na odmet spomenuti da su se Mađari počeli u to doba okretati prema uvođenju mađarskog jezika u upravu. Njihovo držanje bilo je megalomansko, pa je grof Balassa Ferenc de Gyarmat, ranije predsjednik Dvorske komore i hrvatski ban tražio za Mađarsku i Dalmaciju, ali ne kao dio Hrvatske, već kao posebnu jedinicu mađarske krune koje se po njegovu mišljenju trebala prostirati od Jadrana do Baltika. Franjo II. odbio je njegov zahtjev jer je onda bio rimski car, pa je kao takav bio nasljednik istočnog Carstva čija je Dalmacija bila tema.² Ovdje upada u oči megalomansko držanje Mađara čiju su zemlju oslobodili Habsburgovci s njemačkim vojnicima i rekonstruirali Krunu sv. Stjepana.

Položaj Hrvata u to doba nije bio ni lagan ni ugodan jer je u Mađarskoj počeo preporod nadahnut jozefinizmom, a kod Hrvata nije još bilo ni traga preporodnim gibanjima.

Onda su došli Napoleonski ratovi s velikim promjenama koje su prožele Carevinu. Carevina je prestala biti Rimsko carstvo; u službenim ispravama nazivala se Carsko-

¹ Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, Dubrovnik, 1990. str. 46., isti, *Dubrovnik kao središte europske diplomacije u Morejskom ratu*, Dubrovnik, XVI (2005) br. 2-3. str. 205.

² Ivan Pederin, *Dalmacija kao jabuka razdora između Hofburga i Budima poslije mira u Campo Formiju*, *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević, Zbornik povodom 70. rođendana*, Zagreb, 2003. str. 157-178.

kraljevskim državama (*Die kaiserlich-königlichen Staaten*), ona se osuvremenila, ali osuvremenjenje je teklo vrlo oprezno i sporo uz vrlo česta odlaganja. Postala je pomorska sila tako što je stekla Istru i Dalmaciju.³

Najvažnije pitanje *Empirea* bilo je poslije Trafalgara 1805. Dalmacija jer je iz Dubrovnika i Kotora vodio stari antički karavanski put prema Levantu. Zbog toga su Francuzi napravili sve da spriječe Ruse i Crnogorce da osvoje Dubrovnik i Kotor. Uspjelo im je samo da ih potjeraju od Dubrovnika.⁴ U Dalmaciji su Francuzi doživljavali neprestano neuspjeh, 1807. digli su se Poljičani. Ustanak je zahvatio cijelu Dalmaciju do Neretve. General, kasnije maršal Auguste Frédéric-Louis Viesse Marmont ugušio je taj ustanak uz besprimjerne okrutnosti zbog čega su protiv njega ustali njegovi najbliži savjetnici, osobito providur, dobronamjerni Talijan Vincenzo Dandolo. Godine 1809. izbio je drugi ustanak koji su digli krajišnici Mate Bilić iz Sinja, Filip Zuban iz Drniša i Martin Pavlović Zažabac iz Imotskoga. Došlo je do bitke kod Wagrama u kojoj je Napoleon izvojevao pirovu pobjedu, ali ipak pobjedu i Franjo I. morao mu je odstupiti Hrvatsku i Sloveniju južno od Save. Onda je s ustankom u Dalmaciji bilo lako obračunati. Opet su uslijedila strijeljanja. Napoleon je shvatio da je u Dalmaciji doživio politički poraz, a politički porazi osjetljiviji su od vojnih i onako nagao i nepromišljen kakav je bio, krenuo je na Rusiju. U Rusiji je doživio poraz, a potom i kod Leipziga. Onda je 1813. prije pada Napoleona izbio je treći sveopći ustanak u Dalmaciji, kraljevskoj Hrvatskoj i Istri pa su Hrvati prognali francuske okupatore. Tada su svi prisilno zavojačeni Hrvati dezertirali iz francuske vojske i pohrlili pod zastave hrvatskih generala pod carskim orlom.⁵

Poslije ovih ratova izbila je na površinu skupina tih generala i obavještajaca čiji je utjecaj jačao na Dvoru. To su bili Mate Rukavina, Todor Milutinović, Stojčević, Franjo Ksaver Tomašić, Petar Knežević, Radivojević u Zagrebu, Albert Nugent Westmeat Irac u habsbuškoj službi. U c. k. vojsci pravoslavac je bio Hrvat. Uz njih ili iza njih djelovali su još obavještajci, carev *praeceptor*⁶ Francesco Maria Cernea Stefaneo, fra Andrija Dorotić, fra Innocenz Čulić, imotski pukovnik Francesco Danese, imenom Talijan (Zadranin), ali srcem Hrvat arambaše Mate Bilić. Filip Zuban i Martin Pavlović Zažabac, grof Goës, grof Raimund Thurn, zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac,

³ Ivan Pederin, Austrija i pitanja osuvremenjenja, Mogućnosti, LIII (2006) br.4-6. str. 173-180. O sporosti i promišljenosti Dvora vidi dugotrajnu raspru carevih savjetnika o ustroju novostečenih zemalja na Jadranu. Ivan Pederin, Habsburgovci, Jadran i rasprava oko ustroja Primorske gubernije prema spisima bečkog Haus-, Hof- und Staatsarchiva, Acta Histriae, Koper, 14 (2006), br. 2. str. 469-486.

⁴ Ivan Pederin, Dalmacija, Dubrovnik, Kotor i Francuzi, Dubrovnik, N. S. Godište XVII (2006) br. 4. str. 18-41.

⁵ Ivan Pederin, Englesko i rusko brodovlje na Jadranu (1807-1814) i okupacija Korčule u veljači 1814., Godišnjak grada Korčule 8(2003) str.213-226.

⁶ Praeceptor, njemački Hofmeister bio je šef dvora koji je podučavao i odgajao vladarevu djecu, pisao životopis vladara, kroniku i organizirao svečanosti s prigodnim pjesmama i sl. Ivan Pederin, Qu'est-ce que la littérature?, Dubrovnik, XII(2001) br.1. str. 125-139.

mason.⁷ Ako pogledamo tko su bili habsburški vojskovođe ranijih razdoblja naći ćemo Eugena Savojskog, Piccolomini, Odescalchi, Wallenstein, Tilly, dakle Nijemce, Talijane, uopće zapadnjake. Onda su interesi Hofburga bili na zapadu Europe, sad kao da se nešto promijenilo. Utjecaj ovih generala i obavještajaca prevladao je na Dvoru pa je Franjo I. 1818. posjetio Dalmaciju.⁸ Njegov dnevnik sadrži jasan plan ekspanzije na jugoistok antičkim putem zbog kojeg je Napoleon osvojio Dalmaciju. Do toga nije došlo zbog protivljenja Metternicha, koji je, kao što je poznato bio za čuvanje Turske i protiv ekspanzije na jugoistok.

Za nas je ovdje važno da je na Dvoru postala vrlo utjecajna skupina hrvatskih generala, koji su bili mjerodavni i u vojsci jer Carevina onda još nije poznavala opću vojnu obvezu, a tu je obvezu kasno uvela. Vojska je onda još bila feudalna, a to će reći da je neki general bio vlasnik – *Inhaber* neke pukovnije. Dominantna skupina u vojsci bili su hrvatski graničari, a ne Mađari kojih nikad nije bilo više od 10% u vojsci, a poslije 1848. njihov je broj pao na samih 6%.⁹ A vojska je bila ipak nešto bitno u policijskoj, militarističkoj i apsolutističkoj carevini, kakva je bila «Austrija». Nije slučaj da je Marija Terezija dala pobudu mađarskom preporodu tako što je dovela na Dvor jednu četu mađarskih časnika.¹⁰ Međutim, tijekom povijesti je htio da Hrvati postanu dominantni u c. k. vojski i da kao takvi ostvare utjecaj na Dvoru.

Naša novija književnost bila je na njemačkom, krenula je iz vojnog učilišta *Theresianum*, to su bili Therese von Artner koju su zaštićivali Maksimilijan Vrhovac i general Radivojević i mladi časnik tada barun Josip Jelačić Bužimski, pjesnik na njemačkom jeziku.¹¹

Za mađarski preporod karakteristična je uloga aristokrata, u Mađarskoj se ističe grof Széchenyi István i drugi.¹² Aristokrati su جوزefinskim reformama izgubili povlastice

⁷ Josip Kolanović, Jedna sporna epizoda iz života Maksimilijana Vrhovca, *Croatia Christiana periodica*, VII (1981), br. 1. O francuskoj upravi imam još radova u tiskarama, kod urednika i cenzora.

⁸ Ivan Pederin, Franjo I. u Zadru 1818. godine, Kačić, 7(1975) str. 105-121., Isti, Putni dnevnik cara Franje I. o Dubrovniku (1818 g.), *Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku*, sv. 17(1979) str. 431-463., Isti, Car Franjo I. o Šibeniku u svom putnom dnevniku iz 1818. godine, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*, sv. 29-30(1983) str. 179-206., Isti, Franjo I. i počeci antičke arheologije u Hrvatskoj, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 78(1985) 123-150.

⁹ Tibor Hajdu, *Die Armee in der Gesellschaft der Habsburgermonarchie zur Zeit des Ausgleiches*, Die k. u. k. Armee, herausgegeben von Ferenc Glatz, Budapest, Europa-Institut Budapest, 1998. str. 68-69.

¹⁰ István Nemszkürty, *Die königlich-ungarische adelige Leibgarde (Die kulturelle Bedeutung der ungarischen Leibgarde zur Zeit Maria Theresias)*, Die k. u. k. Armee, herausgegeben von Ferenc Glatz, Budapest, Europa-Institut Budapest, 1998. str. 33-37.

¹¹ Ivan Pederin, Therese von Artner und die österreichische Literatur des Biedermeiers in Zagreb, *Österreich in Geschichte und Literatur*, Wien, Godište 28(1984) Heft 5, str. 300-312., Isti, Josip Jelačić kao pjesnik na njemačkom jeziku, *Marulić*, Zagreb, 16(1983) br. 6. str. 659-669.

¹² Ivan Pederin, Kruna Svetog Stjepana i uloga Nijemaca u njoj, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, VDG Jahrbuch, 2003. str. 99-149.

u vojsci i državnoj upravi pa su se povukli na svoja imanja koje su industrijalizirali i osuvremenili. Veleposjed je mnogo spremnije dočekao i provodio obnovu poljodjelstva nego maloposjed. Ti aristokrati imali su novaca i financirali preporod, u Mađarskoj se ističe grof Széchenyi István svojim poklonima za osnivanje mađarske nacionalne knjižnice. Slično je bilo i u Hrvatskoj gdje se u ilirizmu ističu carev prijatelj i suborac iz iste pukovnije grof Janko Drašković, barun Metel Ožegović, barun Franjo Kulmer, kasnije Strossmayer koji je davao Franji Račkome novce da radi u rimskim knjižnicama. Ilirizam je nastao kao obrana od mađarskog ekspanzionizma i presizanja, tvrdnji da je Hrvatska *pars adnexa*. U ilirizmu se zamjećuje uloga slobodnih zidara,¹³ sve ako je masonerija bila zabranjena u doba Restauracije, a ni kasnije nije bila dopuštena u Cislajtarniji. Pobudu ilirizmu dao je grof Janko Drašković svojom *Dissertatio* 1832. Grof Ivan Drašković osnovao je prvu ložu u Hrvatskoj pošto se vratio iz francuskog zarobljeništva. On je dopao zarobljeništva u ratu za austrijsku baštinu.¹⁴

Polemika s Mađarima da li je Hrvatska kraljevina ili *pars adnexa* nastavljala se, a bojni poklič mađarskog nacionalizma bio je *tengere magyar* – na more Mađari, poklič koji se pozivao na Pázmány Petera, nositelja katoličke reformacije, *mađarskog Cicerona u purpuru*, granski nadbiskupa, isusovca koji je odgojio Zriny Miklosa mlađeg, autora spjeva *Az ádriai tenger syrenaja*. Kossuth Lajos poslao je u Dalmaciju liberalnog svećenika, ranije dvorskog kapelana u Beču Antu Augustina Grubišića da privoli Dalmatince da uđu pod Krunu sv. Stjepana, ali ne kao dio Trojednice.¹⁵ Nije uspio, a onda je Jelačić, koji je bio svakako glava ilirizma, krenuo s hrvatskom vojskom preko Drave. Car ga je smijenio, ali Jelačić ga nije poslušao i car se povukao, ali mu je poslao carskog orla.¹⁶ Jelačić nije otišao pred prijeki sud što se dogodi generalu koji uskrati poslušnost. Bilo je jasno da je Jelačić bio vrlo utjecajni savjetnik Dvora.

Burna 1848. podijelila je Carevinu. Na jednoj strani su se našli Mađari, Talijani, Poljaci i Nijemci koji su bili protivnici Dvora, a na drugoj Česi, Slovaci, Rumunji i Hrvati koji su bili za očuvanje monarhije. Jelačić je bio vojna glava toga rata, Češka uzor ilirizmu i kasnijem hrvatskom nacionalizmu.¹⁷ Jelačić je s feldmaršalom knezom Alfredom Windisch-Graetzom ugušio listopadsku revoluciju i pobijedio mađarsku revolucionarnu vojsku kraj Schwechata koja je hitala u pomoć Nijemcima.

¹³ Ivan Pederin, Franjevačka i slobodnozidarska tradicija u ilirizmu, Kačić, 17(1985) str.435-447.

¹⁴ Grgur Marko Ivanković i Ante Grubišić, Ostavština osječke lože «Budnost», Osijek, 2003. str. 15.

¹⁵ Ivan Pederin, Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora, Zadar, 2005. Karadžić i prvi velikosrpski i Kossuthovi emisari u Dalmaciji

¹⁶ Pismo u kojem je Jelačić odbio pokoriti se carevoj zapovijedi i obrazložio svoje ustrajanje u napredovanju kroz Mađarsku vidi u Ivan Pederin, Josip Jelačić i Dalmacija kao odskočna daska za austrijski prodor na jugoistok (1850-ih godina), (O 200 obljetnici rođenja), Zadarska smotra, god. L(2001) br. 5-6., str. 11-26.

¹⁷ O tome radovi u pripremi. Vidjeti Jaroslav Šidak, Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848-1849., Zagreb, 1979. osobito studije - Austroslavizam i slavenski kongres u Pragu 1848., str. 95-114. I Listopadska revolucija u Beču i politika austroslavizma, str. 249-289.

Austroslavizam je rođen. Mađarska presizanja na Hrvatsku i Dalmaciju ušutkana su. Metternich se zahvalio, a Dvor se priklonio Jelačićevim savjetima i otpočeo ekspanziju na jugoistok.¹⁸

Austrija je poražena 1859. pa je bila prisiljena uvesti ustav. Porazena je potom i 1866. Međutim, poslije tih poraza Carevina je spremila pod svoj protektorat Crnu Goru 1872., a 1867. je Nagodbom riješila mađarsko pitanje. Slijedila je hrvatsko-ugarska nagodba 1868. koja je u našoj povjesnici ocijenjena kao poraz, iako nam je tada konačno priznat status kraljevine, a to nije bilo malo jer smo s Nagodbom dobili državni suverenitet u sudstvu, znanosti, školstvu, unutarnjim poslovima i kulturi. Dobili smo i vlastiti državni proračun s kojim smo mogli financirati kulturu, osnovali smo sveučilište i Akademiju, a Ivan Mažuranić izradio je takvo osuvremenjenje hrvatskog državnog aparata.¹⁹ Mađarski zahtjevi 1848. bili su more, Hrvatska kao *pars adnexa* i Sedmograđe. Dobili su jedino Sedmograđe, a za gubitak mora i Dalmacije dobili su za utjehu Rijeku, luku znatnog gospodarskog, ali nikakvog strateškog značenja. Da li je Nagodba bila poraz Hrvata? Guy de Montbel²⁰ smatra da su Hrvati važan čimbenik Carevine jer su uvijek imali posebnu državu, a kralja Tomislava priznavao je i papa. Od 1102. Hrvatska je izborna i nasljedna kraljevina. Ona ima attribute suvereniteta koje međutim pobijaju Mađari koji u Hrvatskoj vide *pars adnexa*. Polemika se vodi, ali bez dokaza. Odnosi dviju kraljevina kaotični su od XIV. st. Krunu sv. Stjepana obnovili su Habsburgovci, ali sada Mađari traže svoj položaj u Carevini i Hrvatsku koja ipak nije tek privjesak Mađarske, već je njezin okvir Carevina, pa su tako Hrvati prije Mađara prihvatili *pragmatica sanctio*. Mađari međutim smatraju da je ranosrednjovjekovna Hrvatska zauzimala prostor između i Jadrana i Save, ne do Drave, a tu Hrvatsku pokorio je Koloman. Marija Terezija podčinila je Hrvatsku-Slavoniju Mađarskoj kancelariji 1776. Time je nestao hrvatski suverenitet, a povijesno pravo vrlo je tanko poslije 1790. Nagodbom Hrvatska gubi suverenitet jer nije više gospodarica svoje politike, a mala skupina hrvatskih zastupnika jedva da ima utjecaja u mađarskom parlamentu, uloga Hrvatske u vanjskoj politici Carevine i u odnosima dviju polovica Carevine još je manja, ali ni mađarski suverenitet ne postoji prema inozemstvu. Nagodba 1867. ne može se uspoređivati s onom iz 1868. jer prva polazi od jednakosti, a druga od nejednakosti dvaju stranaka. Ban je odgovoran mađarskoj vladi u čijoj su nadležnosti i financije. Hrvatska nije država, a to nije bila ni u času sklapanja Nagodbe kao npr. Irska koja se odrekla suverenosti u korist Engleske. U Švicarskom parlamentu svaki kanton šalje po dva zastupnika u parlament, a slično je i u SAD. Međutim, Hrvatska nije ni obična pokrajina. Hrvatska je 1848., kad se digla na oružje

¹⁸ Ivan Pederin, Dalmacija i Hrvati... Josip Jelačić i austrijska politika na jugoistoku,

¹⁹ Ivan Pederin, Politička djelatnost Ivana Mažuranića 1860-ih godina u Beču, Hrvatska obzorja, IV(1996) br.3. str.604-612

²⁰ La condition politique de la Croatie-Slavonie dans la Monarchie Austro-Hongroise, Toulouse, 1909. str. 20-54, 149, 216-220, 297-299.

protiv Mađarske bila jedva nešto više od njezinog *departementa*. Austrija je 1848.-1868. upravljala Hrvatskom i time ponižavala Mađarsku, a onda su se mađarsko-hrvatski odnosi uredili na temelju odnosa iz 1790., ali je Hrvatska 1868. ipak dobila široku autonomiju, a hrvatski je postao i uredovnim jezikom u Hrvatskoj. Nagodba nije ukinula hrvatsko državno pravo, dapače, poslala je od njega, pa je položaj Hrvatske u tom pogledu bolji od položaja Češke. Pa ipak nije došlo do ujedinjenja hrvatskog nacionalnog prostora.

Da bismo na to odgovorili treba pogledati što je bila vlast u Carevini i tko je zapravo bio ta vlast. Carevina je bila policijska, militaristička i apsolutistička. Što to znači?

Car je bio nositelj suvereniteta, on je imao u svojoj ruci vojsku, tajnu policiju, gospodarstvo, financije, vanjsku politiku. Kod Nagodbe 1867. car je zadržao u svojoj ruci gospodarstvo za Cislajtaniju, ali je Kruna sv. Stjepana iznimno dobila ministarstvo gospodarstva za svoje zemlje. Careve odluke, a te su se u slengu birokracije zvale *durch allerhöchste Beschließung* nisu podlijegale kritikama i nisu se mogle osporiti. (Jelačić je to ipak učinio). Zar je lako donositi dalekosežne odluke za veliku Carevinu bez prirodnih granica kakve je npr. imala Engleska ili Španjolska, a k tome i za Europu sa svojim spletom državnih interesa, previranjima. Nipošto. Primjer Josipa II. to najbolje pokazuje, njegove reforme nisu uspjele.

Tijekom Napoleonskih ratova Carevina je ustrojila tajnu policiju po Napoleonovu uzoru, to je bila Polizeihofstelle u Beču na čelu sa barunom Hager von Allersteig. Njega je naslijedio češki grof iz Šleske Josef Sedlnitzky kao predsjednik Dvorskog dikasterija policije, kako je Polizeihofstelle preimenovana poslije bečkog kongresa. Carevina je podijeljena u *Länder* – zemlje, ne pokrajine. Tu se slijedilo povijesno legitimističko načelo koje je bilo i federalističko. *Länder* su uvijek imale neki stupanj suvereniteta koji je zavisio o stupnju zemlje. Najviši suverenitet imala je kraljevina, bilo ih je četiri: Bohemija, Mađarska, Hrvatska i Dalmacija. Na čelu su kao zamjenici kralja odnosno cara bili guverner, ban, grof ili markgrof u slučaju nasljednik zemalja itd. Zemlje su imale okruge. Okruzima su upravljali gradonačelnici, pa pretori za manje gradove, ali u svakom okrugu bio je okružni poglavar, poslije 1867. kotarski poglavar. On je bio političar i sakupljao je tajna politička izvješća pretora, kompilirao ih i podnosio guverneru ili banu. U slengu birokracije on se zvao *Chef der landesfürstlichen Behörde*. On bi kompilirao izvješća svih okružnih poglavara za Sedlnitzkoga. Slično je bilo i s vanjskih poslovima. Vanjske poslove vodila je Kućna, dvorska i državna kancelarija na čelu s Metternichom. On je prikupljao izvješća od ambasada, ali i od agenata pa se u izvorima čita da se doznaje iz službenih ili konfidentskih izvješća. Poslije 1850 imamo *Ministerium des Innern*, i *Ministerium des kaiserlichen Hauses und des Äußern*. Bio je to državni aparat kakav je imao *Empire*, ali taj aparat za razliku od francuskog modela ili uzora nije zaobilazio tradiciju koja je bila legitimistička i ta tradicija itekako se poštovala kod rekonstrukcije Krune sv. Stjepana što je jako išlo u

prilog Hrvatima jer nam je dalo ravnopravnost u odnosu na Mađarsku; Mađara je bilo više nego nas i da je Carevina bila demokratska, nama bi se bilo dogodilo ono što se dogodilo Slovacima i Rumunjima – ostali bismo obespravljani. Vojska je imala svoju hijerarhiju kao svaka vojska, a ta hijerarhija bila je ujedno obavještajna. Ni jedna vojska ne može i nikad nije mogla bez obavještajne službe. Ali i civilna uprava bila je u svom naličju obavještajna služba, a prema opisanoj hijerarhiji svaki je činovnik znao to više državnih tajni čim viši je bio njegov položaj u upravnoj hijerarhiji. U Dalmaciji je guverner, kasnije namjesnik, u Hrvatskoj ban znao najviše državnih tajni u području koje mu je povjereno na upravu. Ako je Metternich nešto doznao što je bilo važno za Dalmaciju onda bi Sedlnitzky to priopćio guverneru, ovaj bi to, ali ne sve priopćio dalje okružnim poglavarima. Najviše su znali car, veliki kancelar, Metternich i Sedlnitzky. Na njihovim stolovima gomilalo se golemo znanje o Carevini i inozemstvu. Bio je to policijsko-upravni i vojni aparat koji je bio obuzet politikom i politiku je nalazio svuda. Koliko je taj aparat bio obuzet politikom pokazuje usporedba spisa francuskog konzulata u Dubrovniku i austrijskog u Skadru. Izvješća ovog posljednjeg bila su uglavnom politička, izvješća francuskog konzula bila su gospodarska jer Francuska je tražila neki politički interes u Hrvatskoj i Mađarskoj.²¹ Vrhovi vojne obavještajne službe bili su generali. Ove tajne službe bile su ipak u mnogome drugačije od tajnih službi totalitarnih režima. Osoba cara bila je neprikosnovena jer on je bio car milošću Božjom i nije ga bilo moguće svrgnuti, ni uvrijediti. Osoba cara uživala je sveopće poštovanje. To znači da tajne službe nisu spletkarile i pripremale prevrate, nisu se bavili političkim ubojstvima. U Carevini, bar u XIX. st. nitko nije ubijen zbog politike, osim ako se latio oružja.

Sam Dvor je poslije loših iskustava Josipa II. i teških iskustava u doba Napoleonskih ratova bio vrlo oprezan. Car se okruživao savjetnicima, s njima je vodio duge rasprave ako je trebao donijeti neku odluku, a odluke je rado odgađao.²² To je sve davalo dojam nedemokracije. Novine nisu smjele pisati o politici, osobito ne kritizirati careve odluke, rasprave koje su prethodile odlukama nisu bile dostupne javnosti.²³ Taj sustav davao je dojam tromosti, Carevina je izgledala zaostalom u odnosu prema Europi. Thomas Cook uveo je kao privatni poduzetnik željeznicu u Englesku na početku stoljeća, *Nordbahn*, koja je povezala Beč s Pragom izgrađena je 1846.. *Südbahn* od Beča do Trsta tek 1857. Nije se tu radilo o nerazvijenosti, radije o oprezu. Htjelo se dobro promisliti i vidjeti kako to funkcionira u drugim zemljama.

²¹ Ivan Pederin, Dalmacija, Dubrovnik, Kotor i Francuzi, Dubrovnik, N. S. Godište XVII (2006) br. 4. str. 18-41.

²² To se lijepo vidi u raspravi oko ustroja novostecenih zemalja na Jadranu. Ivan Pederin, Habsburgovci, Jadran i rasprava oko ustroja Primorske gubernije prema spisima bečkog Haus-, Hof- und Staatsarchiva, Acta Histriae, Koper, 14 (2006), br. 2. str. 469-486.

²³ Ivan Pederin, Austrijska cenzura od 1810 do 1848. i njezin utjecaj na razvitak knjižnica u Dalmaciji, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 30(1987) Zagreb, 1989, str.19-44.

Ovdje možemo nešto opaziti. Dalmacija je sve do potkraj stoljeća imala uvijek generale za guvernere i baš hrvatske generale. U Hrvatskoj je ban obično bio civil, Jelačić je bio posljednji vojnik na položaju bana. To nam kaže, a to se i zna iz istraživanja, da su se u Dalmaciji rješavala mnogo važnija pitanja nego li u Hrvatskoj. Iz Zadra su se pratila politička zbivanja i djelatnost tajnih sekti i liberala od Carigrada i Kaira preko Pariza, Londona pa sve do Brazila i Argentine. Iz Dalmacije, поближе Kotora pridobijena je Crna Gora da uđe pod austro-ugarski protektorat, iz Dalmacije je podignut hercegovački ustanak kojim je zapovijedao zadarski namjesnik domaršal barun Gavriilo Rodić. Njegov nasljednik na položaju namjesnika general barun Stjepan Jovanović ugušio je drugi bokeljski ustanak iza kojeg je stajao Garibaldi²⁴ i njegova nada da će dići ustanak na Balkanu u kojem će nestati Austrija i Turska, a te zemlje su za masone (Garibaldi je bio mason) bila sile tame.

U šezdesetim godinama počeo se razvijati konstitucionalizam u Carevini koja se sad nazivala u službenim aktima *Die kaiserlichen Staaten*, a ponekad i *die österreichischen Staaten*. Carevina je doživjela vojne poraze protiv Francuske 1859., pa protiv Pruske 1866., ali je uništila pokušaje Mađara i liberala da dignu nove ustanke u Mađarskoj, ministar Carske kuće i vanjskih poslova grof Buol Schauenstein i internuntius u Carigradu Anton Prokesch barun, pa napokon grof von Osten istisnuo je Rusiju i Francusku sa Porte. Napoleon III. osvetio se kod Magente i Solferina. Bila je to pobjeda politike koju je nadahnuo Jelačić svojim savjetima Dvoru i otpočeo je kad je zaštitio Crnu Goru od Omer-paše Latasa koji se s vojskom već nalazio na prilazima Cetinju. Onda je na Cetinje poslao svog pobočnika generala Lazara Mamulu.²⁵ Bio je to i slom mađarskog prodora prema Jadranu. Sad je Crna Gore priznala austro-ugarski protektorat, zadarski namjesnik Gavriilo Rodić digao je ustanak u Bosni i Hercegovini, a onda su dva hrvatska generala, Josip Filipović barun od Philippsberga i Stjepan Jovanović oslobodili Bosnu. Godine 1881. je i Srbija prema odluci berlinskog kongresa priznala austro-ugarski protektorat i sklopila sa Austro-Ugarskom «Tajni sporazum».²⁶

U Carevini je počeo konstitucionalizam, koji je, u tome se svi slažu uvijek bio slab. Naprijed smo rekli da su prava vlast u Carevini bile tajne službe. Tajnu službu treba svaka vlast koja ne poznaje slobodne izbore jer su tajne službe veza vlasti s narodom i informacija vlasti o tome što narod misli. Takav apsolutistički sustav ima i svoje slabe strane – on je skup, obavještajce valja platiti. Osim toga, takva država

²⁴ Ivan Pederin, Drugi bokeljski ustanak(1882)i Italija, The Second Uprising in Boka Kotorska(1882) and Italy, Povijesni prilozi, Historical Contributions, god.XX(2001) str. 239-258.

²⁵ Ivan Pederin, Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora, Zadar, 2005. .2. str. 144-176. Austro-ugarska nagodba (1867) kao nagodba austrijske policije sa zapadnom masonerijom i Internuntius Anton Prokesch von Osten kao tvorac saveza između Porte i Hofburga 1858-1859.

²⁶ Austrougarski prodor na Balkan – protektorat nad Srbijom 1879-1881, Kolo, XIII (2003) str.130-146. U srpskoj povjesnici ovaj se protektorat naziva tajnim sporazumom..

uspavljuje inicijativu svojih podanika pa ubire sve manje poreza. Kad je Carevina dopustila stranke, izbore i parlamente ona više nije trebala slati obavještajce da joj kažu što narod misli, mogla je to pročitati u novinama nakon ukidanja cenzure 1848. i čuti u raspravama parlamenta. Više parlamenti nisu bili jer nisu bili nositelji suvereniteta. Nositelj suvereniteta bio je sam car, a on nije bio odgovoran nikome, pa ni parlamentu, Saboru u prilikama Kraljevine Hrvatske-Slavonije i Kraljevine Dalmacije. To je značilo da su se dva Sabora i Mađarski parlament mogli baviti samo sitnim i tričavim stvarima i svadama. Mađari su neprestano s malo uspjeha pokušavali nametnuti Hrvatima svoj jezik. Međutim, kad su se u Zagrebu pojavili dvojezični grbovi izbile su vrlo burne demonstracije. Na drugoj strani njemački je svatko rado učio, iako do danas nije pronađen nijedan zakon ili odluka koja bi ikoga u Carevini obvezala da nauči njemački. Hrvatski su poslanici u mađarskom parlamentu držali duge govore na hrvatskom koje nitko nije razumio, ali su ljutili mađarske poslanike koji su inzistirali na mađarskom kao uredovnom jeziku na čitavom teritoriju Krune sv. Stjepana. Hrvatska je doduše bila u inferiornom položaju prema Mađarskoj jer je bana imenovao kralj na prijedlog mađarskog ministra predsjednika, a ban nije bio odgovoran Saboru u Zagrebu, nego mađarskom ministru predsjedniku. Ban, a to je bio grof Khuen Hedervary Karoly ušao je u povijest kao despot satrap i sl.²⁷ Seton Watsonova knjiga nije kritika Carevine, on je bio konzervativni monarhist i poštovao je Carevinu,²⁸ nego kritika Mađarske koja se saplela u svojoj političkoj borbi protiv Hrvatske i pokušajima da je podjarmi. Mnogo može reći što je Khuen bio doduše ban i odgovoran mađarskom ministru predsjedniku, ali je bio civil, to znači da se i on morao baviti sitnim stvarima discipliniranja, unapređivanja činovnika i sl. Mađarska se splela u tim sitnim stvarima odnosa s Hrvatskom, ona se istrošila u toj jalovoj polemici. Mađarska će se kasnije uzalud pokušavati opirati prodoru na jugoistok koji je nadahnuo Jelačić, a vodili su ga ponajviše hrvatski generali i obavještajci. Još više može reći da su dalmatinski guverneri, kasnije namjesnici u velikoj većini bili hrvatski generali, a u apsolutističkoj zemlji kakva je bila Austro-Ugarska riječ generala sluša se na dvoru. Ti generali napravili su Carevinu velikom. Prodor na jugoistok bio je sukladan Strossmayerovom jugoslavenstvu, a on je bio hrvatski nacionalni interes. Strossmayerovo jugoslavenstvo značilo je savez u okvirima Carevine, ali pod hrvatskim vodstvom, što nije bilo nimalo nerealno jer je Hrvatska bila razvijenija od Srbije koja je donedavna bila turski pašaluk ili autonomna kneževina.

Dalmatinski Sabor, a tako ni hrvatski i mađarski znali su vrlo malo ili ništa o ovim djelatnostima jer su te tajne službe i djelatnost generala bili tajni, a ni generali ni car nisu Saboru bili odgovorni niti su mu morali polagati račune. Kad je Franjo Josip 1875. došao u Dalmaciju saborski zastupnici i stranački prvaci koji su ga dočekali nisu

²⁷ On je do danas neproučen. Zadnji koji su o njemu pisali bili su Khuenov apologeta Martin Polić, apologetu Martina Polića, Ban Dragutin grof Khuen Hedervary i njegovo doba, Zagreb, 1901. i Robert William Seton Watson, *Die Südslawische Frage im Habsburger Reiche*. Berlin, 1913.

²⁸ Hugh Seton Watson, Robert William Seton Watson i jugoslavensko pitanje, *Časopis za suvremenu povijest* (1970) br. II. str. 75-96.

ni slutili da je on tim dolaskom dao znak da se digne ustanak u Hercegovini, a tako ni većina povjesničara Dalmacije i Hrvatske²⁹

Ovakva politika i način upravljanja stvarao je zagrižljivost sitnih političkih borbi, osobito u odnosima Hrvata i Mađara. Pravaški termin *stekliš* kaže o tom stanju političkog duha. Generali i Dvor nalazili su se u političkim visinama, imali su preko obavještajnih službi veliko znanje i poznavanje nacionalnih i međunarodnih prilika, pa su politiku i svijet mogli gledati iz visokih zrenika što hrvatski stranački prvaci nisu mogli. Hrvatska politika iz doba konstitucionalizma doimlje se provincijalno. Mi smo Hrvati tu Carevinu zapravo prisvojili, Dvor se na njih oslanjao i vjerovao im sjećajući se Jelačića kao vojskovođe austroslavizma. «Austrija» to je politički sleng. A pravo ime za tu zajednicu nacija trebalo bi biti Austroslavenska Carevina jer su mjerodavni ljudi u toj Carevini bili Josip Jelačić i Alfred Windisch-Graetz, kasnije hrvatski generali koji su počeli kao Jelačićevi poručnici i Josef Jireček koji je bio tajnik, savjetnik i napokon ministar za bogoštovlje i nastavu u Beču. Njemu su se obraćali ljudi kao Rački i Juraj Dobrila za pomoć oko uređenja hrvatskog školstva i znanstvenog aparata.³⁰ Mi Hrvati znali smo se snaći u njezinom legitimizmu i konzervativizmu koji nam je zajamčio status kraljevine i time stvorio grudobran protiv mađarske ekspanzije. U uvjetima demokracije i narodne vlasti mi bismo zacijelo bili podlegli brojnijim i politički agresivnim Mađarima.

Habsburgovci nisu bili čuvstveno vezani ni sa jednim od svojih naroda, ili možda i jesu jer je gospodarsko i znanstveno težište Carevine bila Češka s Moravskom, vanjskopolitičko težište bila je Dalmacija gdje je nastala austrijska vanjska politika bar od polovice XIX. st. Česi i Hrvati imali su od ilirizma, a osobito u drugoj polovici stoljeća vrlo snažne kulturne i političke veze (što se još istražuje). I napokon, mi smo Hrvati u Carevini postali suvremenom nacijom. Dalmacija nije mogla dobiti željeznički spoj sa Zagrebom, da Mađari ne bi prodrli u Dalmaciju i postali pomorskom silom,³¹ to je imalo negativne posljedice pa je Dalmacija gospodarski zaostajala. Generalima su politika, vojne baze i špijunaža bile važnije od gospodarstva. Pa ipak, mi smo živjeli u Kraljevini Hrvatskoj-Slavoniji, u Bosni i Hercegovini, u Primorskoj guberniji i to nije smetalo da svi budemo Hrvati. Zahvaljujući izgradnji znanstvenog i kulturnog aparata u Zagrebu, osobito časopisu «Vienac» Istranin je isto tako Hrvati kao Bosanac, Dalmatinac ili Varaždinac.³²

²⁹ O tome vidi vrlo modernu knjigu Antoni Cetnarowicz, Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj ideji, Zagreb, 2006.

³⁰ Njihova pisma nalaze se u Literární arhiv Narodního musea u Pragu. i spremna su za tisak.

³¹ Željezničkom spoju Dalmacije i Podunavlja protivilo se ministarstvo rata Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Archives diplomatiques, Autriche, Raguse, vol. 8-9- correspondance consulaire et commerciale, mikrofilm, CCC Raguse. Pisma od 24. ožujka i 16. svibnja 1871. upućenu ministru vanjskih poslova Julesu Favre.

³² Ivan Pederin, Časopis «Vienac» i književna Europa, Njemačka, austrijska i ostale književnosti u hrvatskom časopisu «Vienac», 1869.1903.MH. Zagreb, 2006.

Ovdje se valja zamisliti o centralizmu, dualizmu i federalizmu. Smatra se da je Beč bio za centralizam, Mađari za dualizam, a Slaveni za federalizam: Dvor da je izigrao Slavene i odlučio se za dualizam. Karakteristično je za habsburšku politiku da su se odluke uvijek odlagale, a kad bi se donijele one su uvijek bile polovične. Pitanje rekonstrukcije Krune sv. Stjepana odlagalo se najmanje jedno stoljeće, a kad se Dvor napokon 1867. nagodio s Mađarima jedva je Mađarsku pustio na more i to samu u Rijeci koja nije imala strateškog značenja, već samo gospodarskog. Onda je većim koracima počela ekspanzija na jugoistok koja je Mađarima bila zazorna, a oni je nisu mogli spriječiti, jer nisu imali u svojoj ruci vanjsku politiku. Carevina je dakle ostala centralistička jer su vrlo važna ministarstva ostala u carevoj ruci. Ali u vanjskim poslovima, vojsci i tajnim službama djelovalo je mnogo hrvatskih generala i obavještajaca.

Carevina je bila i ostala legitimistička i dinastijska, a taj legitimizam bio je za Slavene siguran štit od agresivnog njemačkog, talijanskog i mađarskog nacionalizma. Da Hrvatska-Slavonija nisu bile kraljevina, one bi se prema brojnijim Mađarima našle u položaju Slovaka i Rumunja. Kranjska je bila vojvodstvo, da nije bilo legitimizma njemački dio Carevine ujedinio bi se i onda bi progutao malobrojne Slovence. Ali ako je Carevina bila dinastijska, legitimistička i tradicionalistička, onda je toj tradiciji valjalo dati i neki sadržaj, a to će reći da je Bohemiji valjalo priznati njezinu nacionalnu kulturu i povijest, a isto tako Hrvatima, Slovencima i drugima. Slovenci i Rumunji to nisu mogli postići jer su bili pod Krunom sv. Stjepana bez tradicionalnih upravnih tradicija. Mađari im nisu dali ni manjinska prava, Slovačka je bila sjeverna Mađarska. Na taj način su se brojni narodi Carevina razvili u suvremene nacije s nacionalnim institutima kao što je kazalište, školstvo na materinjem jeziku, nacionalna sveučilišta, novinstvo, časopisi i sl. To je prikazano u zbirci *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (više svezaka izdanih od 1886. do 1902.). U toj zbirci svaki narod Carevina, čak i manjine koje nisu imale vlastite državne organizacije prikazane su kao suvremene nacije. S ovom zbirkom Carevina je priznala svoj federalistički karakter.

Ovdje valja istaknuti da su 1850-ih godina najutjecajniji ljudi na Dvoru bili feldmaršal Alfred knez Windisch-Graetz, hrvatski ban domaršal Josip Jelačić grof Bužimski³³ i Josef Jireček koji je bio tajnik pa odjelni predstojnik i napokon ministar za bogoštovlje i nastavu u Beču i kao takav podržavao Hrvate i uopće Slavene u njihovim nacionalnim nastojanjima.³⁴ I ovim je Dvor priznao federalistički karakter Carevine, a car je pokazao diskretno svoje simpatije prema Slavenima, posebno Hrvatima koji su mu 1848. spasili prijestolje.

³³ Zbog toga ga je napadao Karl Marx sa polazišta njemačkog nacionalizma Ivan Pederin, K.Marx i F.Engels o pitanju panslavizma, *Historijski zbornik*, Zagreb, 35(1982) str. 279-291.

³⁴ Pisma Franje Račkoga i biskupa Jurja Dobrile koji su mu se obraćali za pomoć čuvaju Literární archiv Narodního musea u Pragu. Ona će se uskoro tiskati.

Ungarn als Frage des Hofes und Kroatien

Zusammenfassung

Dieser Beitrag beschreibt die Lage der Kroaten und Kroatiens in der Monarchie. Um diese Lage zu beschreiben musste man den Charakter der Gewaltausübung in der Monarchie erforschen. Das Haupt der Verwaltung war der Kaiser selbst, allein der Kaiser hatte volle Souveränität. Er übte seine Macht aus durch sein Heer, das mit der Verwaltung und der k. k. Höheren Polizei zusammengewachsen war. Das war der habsburgische Militarismus und Absolutismus. Das Heer war aber kroatisch, nach den Franzosenkriegen nahmen Überhand hohe kroatische Militärs in dem k. k. Heer und dieses war kein Volksheer, sonder Eigentum der Krone. Diese Militärs waren Einflussreich bei Hofe. Im späteren Konstitutionalismus blieb der Kaiser nach wie vor Träger der Souveränität, nicht die Parlamente in Budapest und Zagreb. Der Kaiser und die Militärs waren den Parlamenten nicht verantwortlich. Den Parlamenten blieb die Zuständigkeit nur in geringen Angelegenheiten übrig. Der kroatische Ban, also der „Chef der landesfürstlichen Behörde in Kroatien“ der Ungar Graf Khuen Hedervary Karoly war dem ungarischen Ministerpräsidenten verantwortlich, er befasste sich aber nur mit unbedeutenden Fragen, denn er war Zivilist und die Zuständigkeit der Parlamente war begrenzt. Die Außenpolitik des Reiches war in der zweiten Hälfte des XIX. Jh. der Drang nach Südosten und das war die Eingebung des damaligen kroatischen Bans Feldzeugmeister Josip Jelačić Graf von Bužim. Diese Politik entsprach aber dem Jugoslawentum der Volkspartei in Nordkroatien, das zur Stephanskronen gehörte. Demnach war der wirtschaftliche und wissenschaftliche Schwerpunkt der Monarchie Böhmen und Mähren, während der außenpolitische Schwerpunkt im Königreich Dalmatien lag. Da muss hervorgehoben werden, dass nach Jelačić kein Soldat mehr zum Ban heraufgestiegen war, während die Gouverneure, hernach Statthalter Dalmatiens meistens kroatische Generale waren. Die Kroaten waren sehr einflussreich im Heer und demnach auch in der Außenpolitik und in den Geheimdiensten. Der Hof hat die Stephanskronen erneut, aber der Geist des Austroslavismus, der 1848. entstanden ist wurde dadurch nicht aufgehoben. Er lebte im Dualismus fort.